

BİR KİTAP ARKASI SÖZLÜK ÇEVİRİSİ: KUTADGU BİLİĞ

*Muhammet Fatih ALKAYIŞ**

ÖZET

11. yüzyılda Yusuf Has Hacib tarafından aruz ölçüsü ve mesnevi nazım şekliyle yazılan, “mutluluk veren bilgi” anlamına gelen Kutadgu Bilig, siyasetname türünün ilk örneğidir. Hakaniye Türkçesiyle yazılan ve içerisinde 6645 beyit bulunan bu eser toplam on sekiz ayda tamamlanmıştır. Genel olarak çeşitli bilgi ve öğütlerin yanı sıra erdem, mutluluk gibi kavramların da işlendiği eserde dört sembolik karakter birbirleriyle konuşturulmaktadır. Bunlardan “Kün Togdı” adaleti; “Ay Toldı” mutluluğu; “Odgurmuş” akıbeti, yani hayatın sonunu; “Ögdülmiş” ise akıllı temsil etmektedir. Bu makalede, Kutadgu Bilig’in 1984 yılında sekiz kişilik bir komisyon tarafından Urumçi’de yayımlanan Yeni Uygurca çevirisinin sonunda bulunan sözlük üzerine çalışılmıştır. Toplam 273 maddelik açıklamanın bulunduğu bu sözlükte 244 tanesi için madde başı kullanılmışken, 29’u için herhangi bir madde başı kullanılmamıştır. Bu sözlüğü önemli kılan, içerisinde bugün için unutulmuş veya kullanımdan kalkmış Orta Türkçe kelime ve ifadelerin yer almasıdır. Sözlükteki madde başı ve açıklamaların transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı burada bir tablo hâlinde yan yana verilmiş; kullanılan çeviri yazı işaretleri de çalışmanın sonunda bir arada gösterilmiştir. Sözlükte dikkati çeken başka bir nokta ise bazı madde başlarından hemen sonra kullanılan “*Ķ. U*”, “*E*” ve “*P*” kısaltmalarıdır. Bunlardan en çok kullanılanı “*Ķ. U*” Kutadgu Bilig-Uygurca; “*E*” Arapça; “*P*” ise Farsça anlamlarına gelmektedir. Bunların dışında, Sanskritçeden alınan kelimelerin yanına da “Sanskritçe” ibaresi yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yeni Uygur Türkçesi, Sözlük Çevirisi.

A BACK OF THE BOOK DICTIONARY TRANSLATION: KUTADGU BİLİĞ

ABSTRACT

Kutadgu Bilig written by Yusuf Has Hacib in 11. century by the form of aruz prosody and verse also meaning the information leading to happiness is the first sample of politicsbooks style. This work which was written by Hakaniye Turkish dialect and involving 6645 couplets was completed totally in eighteen months. Four symbolic characters speak each other in this book which contains some subjects such as knowledge, advice, virtue and happiness. Among these “Kün Togdı”

* Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi, Türk Dili Ve Edebiyatı - Türk Dili, El-mek: falkayis@adiyaman.edu.tr

represents the justice; “Ay Toldı” represents the happiness; “Odgurmuş” represents the day of doom; “Ögdülmiş” represents the wisdom. In this article, the dictionary prepared by a committee of eight in Urumçi at the back of the Kutadgu Bilig’s translation version into New Uigur Turkish dialect publishing in 1984, was handled. In this dictionary, which consists of totally 270 expressions, there are per items for 244 of them, and there are not any per items for 29 of them. The importance of this dictionary is derived from containing some forgotten words and expressions for today belonging to the Middle Turkish language. The transcriptions and transfer into Turkey Turkish dialect of the per items and expressions in the dictionary are given into a table side-by-side here; also the transcription letters that are used are showed together at the end of the article. Another noteworthy point of the dictionary is the abbreviations “*Ķ. U*”, “*E*” ve “*P*” using just after the some per items. The most frequently repeated abbreviation “*Ķ. U*” means Kutadgu Bilig-Uigur dialect; “*E*” means Arabic language; “*P*” means Persian language. In addition to these, the word “Sanskiritçe” was written on the side of the words coming from Sanskrit language.

Key Words: Kutadgu Bilig, New Uigur Turkish Dialect, Dictionary Translation.

Giriş

İslamî Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig (Argunşah vd., 2010: 70) yalnızca Karahanlı Türkçesi için değil, aynı zamanda bütün Türk dili tarihi için son derece önem arz etmektedir (Demir vd., 2003: 70). “Eser, Uygurcanın devamı ve gelişmiş biçimi olan Hakaniye Türkçesiyle yazılmıştır” (Gülensoy, 2000:245). “Türklerin o dönemde kullandıkları Arap harfleriyle 2, Uygur harfleriyle de 1 nüshası bulunan, aruz ölçüsünde yazılmış olan Kutadgu Bilig, biri hükümdar ötekileri değişik nitelik ve ilkelere sahip dört kişinin konuşmalarını ve yaşadıkları olayları dile getirmektedir” (Aksan, 2003: 40).

“Kutadgu Bilig’in bir yönetim ve siyaset kitabı olduğu konusunda araştırmacılar birleşir” (Bozkurt, 2002:128). Genel olarak toplum ve devlet yaşamının düzgün gitmesine yarayacak bilgi ve öğütlerin yanı sıra erdem ve mutluluk gibi kavramların işlendiği (Aksan, 2003: 40) eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır.¹ Bunların dışında, Kutadgu Bilig’in çağdaş Türk lehçelerindeki çevirileri de dikkati çekmektedir.²

Çalışmamızın konusunu, Kutadgu Bilig’in 1984 yılında Yeni Uygur Türkçesine Arap harfleriyle yapılan çevirisinin 1359-1368. sayfaları arasında yer alan sözlüğün transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı oluşturmaktadır.³ Bu sözlüğü önemli kılan, içerisinde “bugün için unutulmuş veya kullanımdan kalkmış olan Orta Türkçe sözcüklerin kullanılması ve bunların yeri geldikçe açıklanmasıdır”⁴ (Ölmez, 2004: 113).

¹ Kutadgu Bilig üzerine İbrahim Kafesoğlu, Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Bican Ercilasun, Agop Dilaçar, Vambery, Radloff, R. Dankoff gibi bilim adamları çeşitli çalışmalar yapmışlardır (bk. Gülensoy, 2000: 247-250).

² Taşkent’te yapılan Özbekçe çeviri (1971); Urumçi’de yapılan Uygurca çeviri (1984); Kazakistan’da yapılan Kazakça çeviri (1986); Urumçi’de yapılan Arap harfli Kazakça çeviri (1989); Urumçi’de yapılan ikinci Uygurca çeviri (1991); (ayrıntılı bilgi için bk. Ölmez, 2004: 122).

³ Yazar; 1984’te Milletler Neşriyatı tarafından “yeşil ciltli” ve “büyük boy” olarak basılan bu kitabı 2012 yılının Mayıs ayında Kazakistan’da bulunduğu sırada bir Uygur Türk’ünden almıştır.

⁴ Buna örnek olarak “*kāfur*, *ésin*, *yay* (*yaz*)” gibi kelimeleri gösterebiliriz (bk. Sözlüğün 25, 26 ve 96. maddeleri ile bk. Ölmez, 2004: 113).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bu çalışmada, “yıllar sonra torunlarının, akrabalarının dilinde yeniden yayımlanan” (a.g.m., 106) Kutadgu Bilig kitabının sonunda bulunan Yeni Uygurca sözlüğün asıl metniyle birlikte transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir:

Transkripsiyon ve Aktarma:

İZAHÂTLAR:

	Madde Başı	Transkripsiyon	Aktarma
1	êlig (K. U)	Hökümdâr, pâdşâ, han, hağan meniliride.	Hükümdar, padişah, han, hakan anlamlarında.
2	sazâ (E)	Lâyik, münâsîp.	Layık, munasip.
3	zülcelâl (E)	Allânin bir süpiti.	Allah'ın bir sıfatı.
4	rûzî (E)	Rizik.	Rızık.
5	ķamuĝ (K. U)	Hemme, pütün, barça.	Hep, bütün, tamamen.
6	beg (K. U)	Elniñ beşi, han, hükümdâr.	İlin başı, han, hükümdar.
7	enisül memâlik (E)	Seltenet sirdişi.	Saltanat sırdaşı.
8	köni (K. U)	Toĝ ra, dürüs, heķ.	Doĝru, dürüst, hak.
9	bayât (K. U)	Ĥüdâ.	Allah.
10	ķuz urdu	Balasag un şehriniñ bir ĥil etilişi.	Balasagun şehrinin bir çeşit söylenişi.
11	ĥil'et (E)	Bu yerde “mükâpât” meniside.	Burada mükâfat anlamında.
12	yarliķa (K. U)	Epü ķil-, keçür-.	Affetmek, baĝışlamak.
13	liķâ (E)	Didâr.	Yüz, çehre.
14	izim (K. U)	İgem, teñrim.	Sahibim, tanrım.
15	penâ (E)	Yoķalmaķ, zavâl tapmaķ.	Yok olmak, zeval bulmak.
16	heķķüleyeķin (E)	İnsânniñ öz vücüdide ispâtlanĝ an heķķiķet.	İnsanın kendi vücudunda ispatlanan gerçek.
17	tanuķ (K. U)	Güvâ, şâhit.	Tanık, şahit.
18		İslâm eķidisi boyiçe, Ĥüdâniñ turar cäyi yoķ, o hemme cäyda hâzir, hemme cäy uniñĝ a orun dimeķçi.	İslam inancına göre Allah'ın belli bir yeri yoktur; o her yerde hazır, her yer onun için mekân demektir.
19		Eķil bilen oylima, çünki ķança oylisañmu mâhiyitige yitelmeysen, dimeķçi.	Akılla düşünme, çünkü ne kadar düşünsen de onun mahiyetine ulaşamazsın demektir.
20	savçi (K. U)	Elçi, peyĝ ember. Bu	Elçi, peygamber. Bu

Turkish Studies

		<p>mısrādin mekset Muhammet Peyğ ember (s.a.v) hemidin kiyin kilip, barlık peyg emberlerge tamğ a boldi, yeni bırer hüccetniñ āhirig a tamğ a bēsılğ andin kiyin het yēzilmig inidek uniñdin kiyin peyg ember kelmeydü, dimekçi.</p>	<p>mısradan maksat, Muhammet Peygamber (s.a.v) hepsinden sonra gelip, bütün peygamberlere damga oldu, yani bir belgenin sonuna damga basıldıktan sonra yazı yazılmayana dek ondan sonra peygamber gelmez, demektir.</p>
21	pāruq (E)	<p>Heq bilen nāheknı ayrısta bek māhir, ādil digen menide bolup, Ömerge bērilgen lekem idi.</p>	<p>Doğru ile yanlışı ayırmakta pek maharetli, adil anlamlarında olup, Ömer'e verilen lakap idi.</p>
22		<p>Peyğ emberniñ şeritini helkke çüşendürdi, dimekçi.</p>	<p>Peygamberin şeriatını halka anlattı, demektir.</p>
23	kök (K. U)	<p>Nēgiz, asās, ul.</p>	<p>Temel, esas.</p>
24	töt tadu (K. U)	<p>Ot, su, hava, toprağtin ibāret töt zat yaki madde.</p>	<p>Ateş, su, hava, toprakdan ibaret dört unsur veya madde.</p>
25	kāfur	<p>Aq, hoşpuraq, ve tebiiti soğ aq bir hil dora.</p>	<p>Beyaz, hoş kokulu ve yapısı soğuk bir çeşit ilaç.</p>
26	ēsın (K. U)	<p>Şamāl.</p>	<p>Rüzgār, yel.</p>
27		<p>Ötmüşteki müneccimler āsmānnı 12 burçqa bölgen, buniñ Erepçe etilişi: <i>hemel,</i> <i>sevr, cevzā, esed,</i> <i>sünbüil, seretan,</i> <i>mizān, ekrep, kevs,</i> <i>cedi, delve, hüt;</i> Uyg urçe etilişi: <i>koza,</i> <i>üy, kuş kēzek, yolvas,</i> <i>timsah, buğday bēşi,</i> <i>taraza, çayan, yaçaq,</i> <i>oğlan, soğa, bēlik.</i> Dimek bēlik kişniñ āhirki ēyi, koza bahārniñ başlanğ uç ēyi. Şāir bu yerde</p>	<p>Geçmişteki müneccimler gökyüzünü 12 burca bölmüşdür, bunun Arapça söylenişi: <i>hemel, sevr, cevzā,</i> <i>esed, sünbüil, seretan,</i> <i>mizān, ekrep, kevs,</i> <i>cedi, delve, hüt;</i> Uygurca söylenişi: <i>kuzu, boğa, gezici</i> <i>kuş, kaplan, timsah,</i> <i>buğday başı, terazi,</i> <i>akrep, yaycık (yay),</i> <i>oğlan, armağan,</i> <i>balık.</i> Demek ki balık kışın son ayı, kuzu baharın</p>

Turkish Studies

		“kış kitip bahār keldi” digen oqumni şairāne tilde “bēlik kıyruğ idin kızi burnıg a” dep kināye sen’iti bilen ipādiligen.	başlangıç ayı. Şair burada “kış gidip bahar geldi” sözünü şairane dilde “balık kıyruğundan kuzu burnuna” biçiminde kinayeli olarak ifade etmiştir.
28	yipün (K. U)	Toğ kızil reñ.	Koyu kırmızı renk.
29	ķil (K. U)	Bir ħil kuş, “ķil kıyruğ” depmu atilidu.	Bir çeşit kuş, “kıkıyruk” diye de söylenir.
30	kōkiş (K. U)	Bir ħil kuş.	Bir çeşit kuş.
31	ķatķara- (K. U)	Ķaķaħlimaķ.	Kahkaha atmak.
32		Ķara kıuķaķ uķluķ tumşuğ i bilen sayridi, dimekçi.	Küçük karakuş sivri gagasıyla öttü, demektir.
33	sūri ebrī (E)	Dāvūt peyg emberrniñ muķām bilen oķuğ an Zabūr sūriliri.	Davut peygamberin makamla okuduğu Zebur sureleri.
34	as (K. U)	Sevser.	(zool.) Kakım, as.
35	muin (E)	Tüvrük, ħāmi, tayanç.	Direk, arka, dayanak.
36	ürek (K. U)	Ķulvur.	Dizgin.
37	rāyi hindi	Bir ħil kuşniñ nāmi.	Bir tür kuş adı.
38	ķeyserī	Bir ħil kuşniñ nāmi.	Bir tür kuş adı.
39	armiğan (K. U)	Hediye, soğ at.	Hediye, armağan.
40		Ķiyāmetkiçe dimekçi. Ķünki kıyāmet bolğ anda yer mistek kıp-kızil bolup gemiye ünmesmiş.	Kıyamete dek demektir. Ķünkü kıyamet koptuğunda yeryüzü bakır gibi kıpkızıl olup, gemiye binmezmiş.
41	loķman yili	Loķmandek uzun ömür körsün, dimekçi.	Lokman gibi uzun ömür görsün, demektir.
42	yezek (K. U)	Ķeverçi, çarlığ uçi.	Haberci, gözlemci.
43	sekontir (K. U)	Zūhel (satürn) yultuzi.	Zūhal (Satürn) yıldızı.
44	oñay (K. U)	Müşteri (yupitir) yultuzi.	Müşteri (Jüpiter) yıldızı.
45	kürüd (K. U)	Mēriħ (mars) yultuzi.	Merih (Mars) yıldızı.
46	sevit (K. U)	Zohra, çolpan (vénēra) yultuzi.	Zühre, Çoban (Venüs) yıldızı.
47	arzu (K. U)	Atarut (mērkūri)	Utarit (Merkür)

Turkish Studies

		yultuzi.	yıldızı.
48	yalçık (K. U)	Ay.	Ay.
49		Hemel, sevr, cevzâ : bahâr burci; esed, seretan, sünbül: yaz burci; kevs, mizân, eḳrep: kûz burci; cedi, delve, hüt: kış burci.	Hemel, sevr, cevzâ : bahar burcu; esed, seretan, sünbül: yaz burcu; kevs, mizân, eḳrep: gûz burcu; cedi, delve, hüt: kış burcu.
50	ilig (K. U)	Ḳol.	El.
51	yaz- (K. U)	Yeş- (buyeḳ pël)	Açmak (burada fiil).
52	pasâhet (E)	Rûşenlik, sen’etlik.	Aydınlık, sanatlık.
53	yalñuḳ yaki yalañuḳ	Ḳedimḳi Uyḡ urçide “adem” dimektür. Bu söz “yeñil-” (yeñilmaḳ) sözidin ëliḡ açḳa, adem yeñilḡ aḳ, yeni ëzip, yeñilip turidḡ an nerse, dimeḳçi.	Eski Uygurcada “insan” demektir. Bu ifade yanıl- (yanılmak) sözüden alındıḡından, yanılan insan, yani azıp yanılan kimse demektir.
54	ezir (E)	Bu yerde nâdir, yeni az tēpildḡ an digen menide.	Burada “nadir”, yani “az bulunan” anlamında.
55	indi (inmek) (K. U)	Çüşti (çüşmek).	İndi (inmek).
56	ezgölük (K. U)	Yaḡşilik.	İyilik.
57	zahhâk	İranniñ “Pişdâdiyân” sülâlisidin zâlim şâh ismi.	İran’ın “Pişdadiyan” sülâlesinden zalim bir şâh ismi.
58	Peridun	İranniñ “Pişdâdiyân” sülâlisidin âdil şâh ismi.	İran’ın “Pişdadiyan” sülâlesinden adil bir şâh ismi.
59	tura (K. U)	Ḳuḡ an, ḳel’e. Bu söz hâzirmu Ḳumul şivisinde “tur” şeklide işlitilidu.	Ḳuran “kurucu”, kale. Bu söz şimdilerde Kumul şivesinde “tur” şeklinde kullanılmaktadır.
60	ülüg (K. U)	Ülüş, nesibe, hesse.	Pay, nasip, hisse.
61	toña alp er (K. U)	Ḳehriman er, yiḡit.	Kahraman er, yiḡit.
62	Nüşin ravân (Nüşirevân)	Milâdi 6. esirde yaşıḡ an ve adâlet bilen tonuḡ an İran şâhi.	Miladi 6. asırda yaşayan ve adaletiyle tanınan bir İran şâhi.
63		İslâm eḳidisi boyıçe, küçük balılar yette yaşḳa tolmiḡ içe,	İslam inancına göre küçük çocuklar yedi yaşını

Turkish Studies

		ularniñ qılmişi periştiler teripidin kelemge ilinmas imiş. Bu misrā şuniñdin işârettür.	doldurmadıkları sürece onların yaptıkları, melekler tarafından yazılmamış. Bu mısra şuna işarettir.
64	kimiya (E)	Qedimki kişiler maddilarni arılaştırıp misni altunğa aylanduruş mümkün dep oylıǵ an ve bu sahediki ilimni “kimiya” dep atıǵ an.	Eski insanlar maddeleri arılaştırarak bakırı altına dönüştürmenin mümkün olduğunu düşünmüş ve bu sahadaki ilmi kimya diye adlandırmışlar.
65	eş (K. U)	Yoldaş, hemrā.	Yoldaş, yol arkadaşı.
66	yavuz (K. U)	Yaman, vehişi.	Kötü, vahşi.
67	koǵu (K. U)	Akku.	Kuǵu.
68	hebip (E)	Süyümlük, dost. Bu yerde Muhammet Peyǵ emberni (s.a.v) demekçi.	Sevimli, dost. Burada Muhammet Peygamberi (s.a.v) kastetmektedir.
69		Bu pèil qedimki Uyǵ urçide “suçul-” (suçulmaq), yeni salmaq, yeşmek (kiyim-kiçekni) meniside bolup, hāzir Kumul şiviside “çuçul-” (çuçulmaq) şeklide saklinip kalǵ an.	Bu fiil Eski Uygurcada “suçul-” (suçulmaq), yani salmaq, çözmek (giysiyi) anlamında olup, günümüz Kumul şivesinde “çuçul-” (çuçulmaq) şeklinde korunmuştur.
70	oñay (K. U)	Mülāyim, siliq, yumşaq.	Mülāyim, düzgün, yumuşak.
71	qut (K. U)	Beht-devlet, saadet; mübarek.	Baht-zenginlik, mutluluk; mübarek.
72	itindi itik (K. U)	Berişka teyyārlandi, demekçi.	Gitmeye hazırlandı, demektir.
73	içinsün	Bu yerde heyir-ihsān qilsun meniside.	Burada hayır-güzellik yapısın anlamında.
74	mun (K. U)	Qusur, kemçilik.	Kusur, eksiklik.
75	erdem (K. U)	Pezilet.	Fazilet.
76	tüzün (K. U)	Tüzük, yaǵşı, isil.	Saǵlam, iyi, temel.
77	qur (K. U)	Kemer, belvaǵ .	Kemer, kuşak.
78	qiz (K. U)	(1) Qis, kem; (2) qiz (qiz bala).	(1) Kıt, az; (2) Kız (kız çocuǵu)
79	tapuǵ (K. U)	Hizmet.	Hizmet.

Turkish Studies

80	şaşmak	Aldırmağ, aldirağ uluğ kılmak.	Acele etmek, acelecilik etmek.
81	tañlidim (K. U)	Tañ kaldım, heyrān kaldım.	Şaşırdım, hayran kaldım.
82	kozi (K. U)	Amrağ, süyümlük diğen meniliride.	Hoş, sevimli anlamlarında.
83	bağ	Birer nersini bağ laydığ an bağ .	Nesneleri birbirine bağlayan bağ.
84		Çedimki müneccimler kişilerin teliyini yultuzlağ a qarap ayrıttı. Uların çarışıçe, ay beht-saadet yultuzi qatarğ a kiretti. Şair bu biyitte ene şu pikirni eyitmaqçı.	Eski müneccimler kişilerin talihlerini yıldızlara bakıp bilirlerdi. Onlara göre ay; baht-mutluluk yıldızı grubuna girerdi. Şair bu beyitte işte şu düşünceyi dile getirmektedir.
85	münkelip (E)	Yötkilip, aylinip tuğ uçı, turaksız.	Yer değıştirip, dönüp duran, kararsız.
86	urağun	Hindistandin çikidig an bir hil aççik (zeherlik) ösümlük.	Hindistan'da yetişen bir çeşit acı (zehirli) bitki.
87	qurum (K. U)	Quram taş.	İs, taş.
88	sabit (E)	Tuğ un, qimirlimas.	Durgun, kııldamaz.
89	küçün (K. U)	Küçünüp.	Zorlanıp.
90	ila atliğı	İli (vilāyiti)'de at çikarğ an meşhür şehs, dimekçi.	İlinde (vilayetinde) ün kazanan meşhur şahıs, demektir.
91	qutun (K. U)	Behtlik.	Talihli.
92	ağı (K. U)	Altun ve kümüş qoşup işlengen bir hil yipek reht; kımmetlik mallar bilen toğ an ğ ezne.	Altın ve gümüşle işlenen bir tür ipek kumaş; kıymetli mallar ile dolan hazne.
93	çüz (henzüçe)	Çünğodin çikidig an bir hil reñdār tavar.	Çinkodan yapılan bir tür renkli tava.
94	ög (K. U)	Eğil, idrāk.	Akıl, idrak.
95	acun (K. U)	Dünyā, cahān.	Dünya, cihan.
96	yay (K. U)	Yaz (pesil).	Yaz (mevsim).
97	teryāk (E)	Zeherni qayturuş dorsi.	Zehri geri çıkaran ilaç.
98	şelise (E)	Bir hil dora, yeni mumiya.	Bir tür ilaç, yani mumya.
99	matridus	Bir türlü dora.	Bir tür ilaç.

Turkish Studies

	(Sanskiritçe)		
100	batık	Çoñkurluk, öy yer.	Derinlik, ev-yer.
101	tatık (K. U)	Tatlık, lezzet.	Tatlı, lezzet.
102	pida (E)	Bu yerde “pidiye”, yeni bedel meniside.	Burada “fidye”, yani bedel anlamında.
103	yürüglük	Yürüp tuğ an, meñip tuğ an.	Yürüyen, giden.
104	ot-em (K. U)	Dora-davā.	İlaç-deva.
105	yava	Bu yerde beñvaş meniside.	Burada disiplinsiz anlamında.
106	iz (E)	İzzet.	İzzet.
107	mun (K. U)	Bu yerde desmāye meniside.	Burada sermaye anlamında.
108	yarın (K. U)	Tañna, āhoret.	Yarın, ahiret.
109	neñ (K. U)	Nesre, māl-mülük.	Eşya, mal-mülk.
110	konum (K. U)	Eslide yurt ya ki konalğ u meniside, bu yerde şair “meñlūkat” meniside işlekten.	Aslında yurt ya da konak anlamında, burada şair “mahlūkat” anlamında kullanmıştır.
111	tüşün (K. U)	Çonalğ u, çüşkün, öteñ.	Yolcu, mahzun, gelip geçen.
112	sağın- (K. U)	Saklanmağ, huşyar bolmağ.	Korunmak, uyanık olmak.
113	üküş (K. U)	Tola, köp, ciğ.	Çok.
114	alvun (Kumul şivisi)	Serāp, vilvil, ezitku.	Serap, şeytan, baştan çıkarıcı.
115	öksüz (K. U)	Başpanasız.	Sığınaksız.
116	turuğ (K. U)	Orun, turar cay.	Yer, durulan yer.
117	tölüm (K. U)	Çural-yarağ.	Araç-gereç.
118	titik	Bu yerde ālim meniside.	Burada ālim anlamında.
119	asiğ (K. U)	Paydā, menpeet.	Fayda, menfaat.
120	mümtāz (K. U)	Tallañ an, hil.	Seçkin, tür.
121	uni	“Ögdülmüşni” demekçi.	Ögdülmüş’ü kastetmekte.
122	yağma	Türki kebilileriniñ biri.	Türk kabilelerinden biri.
123	yuluğ (K. U)	Pidā.	Feda.
124	toği	Tuman, tozañ.	Duman, toz.
125	ata (E)	Berilgen, ehsān kiling an.	Verilen, bağışlanan.
126	er buzi (K. U)	Erlerniñ ereni, cesuri; seriye yilvizi.	Yiğitlerin yiğidi, cesuru; Seriyeye yıldızı.

Turkish Studies

127	savāb (E)	Bu yerde toğ ra, del digen menide.	Burada doğru, uygun anlamında.
128		“l” herpi Ereçide “lam” dep oğulidu. Şair bu yerde kōna imla kaidisi boyiçe “bilik” söziniñ “bilk” şeklide, “beg” söziniñ “bek” şeklide yezilişini nezerde tutup, “bilk” sözidin “l” ketse “bik” qalidu, yeni “beg” eti bilim bilen bağ liqtur, begler bilimlik boluş lāzim, dimekçi.	“l” harfi Arapçada “lam” diye okunur. Şair burada doğru imla kuralı açıısından “bilik” sözünün “bilk” şeklinde, “beg” sözünün “bek” şeklinde yazılışını göz önünde tutup, “bilk” sözünden “l” çıkarılsa “bik” kalır, yani “beg” adı ile bilim arasında bağ vardır, beyler bilgili olmalıdır, demektedir.
129	Ötüken	Kök Türklerniñ Orhun vadisidiki muqeddes ana vetini.	Göktürklerin Orhun vadisindeki mukaddes vatani.
130		Şair bu ikki biyitte şeriyettiki tuyuq sen’itidin ustuluq bilen paydilanğ an. Çünki qedimki Uyg urçide “ög” sözi birinçi eñil-idrak; ikkinçi mahtaş-medhiyileş; üçinçi çoñ digen menilerde işletiletti.	Şair bu iki beyitte şirde görülen tuyuğ sanatından ustalikle faydalanmıştır. Çünkü eski Uygurcada “ög” sözü 1) akıl-idrak, 2) övme-yüceltme, 3) büyük anlamlarında kullanılırdı.
131	öge (K. U)	Āqil; müşāvir.	Bilge; danışman.
132	genc (P)	Ėzne, baylıq.	Hazine, zenginlik.
133	bodun (K. U)	Helq.	Halk.
134	yazuq (K. U)	Günā.	Günah.
135		İslām dini etiқadi boyiçe, Hūdā ālemni yaritiştin ilgiri bir tahta bilen qelemni yaritip, hemme işni hisāplap, hiliqi qelem bilen tahtıg a yazğ an ve davamlıq yazidu. Bu tahta levhi mehfuz (saqlıg uçi tahta) diyilidu. Şair bu biyitte şuni	İslam inancına göre, Allah dünyayı yaratmadan önce bir tahta ve kalem yaratmış, bütün işleri hesaplamış, söz konusu kalem ile tahtaya yazmış ve sürekli de yazmaktadır. Bu tahtaya levh-i mahfuz (saklayıcı

Turkish Studies

		dimekçi.	tahta) denir. Şair bu beyitte şunu demektedir.
136	konuq (konaq) (K. U)	Çonuçi, mehmân.	Konuk, misafir.
137	tutgaq (K. U)	Düşmenniñ aldınkı kısmı.	Düşmanın ön kısmı.
138	yurtuq (K. U)	Muhâpizetçi kısım.	Koruyucu kısım.
139	til	Hever; esir meniside.	Haber; esir anlamında.
140	qivcaq (K. U)	İçi boş, kâvâk.	İçi boş, kavak.
141	neñ (K. U)	Nesre.	Nesne.
142	cevgen (K. U)	Atlık oynilidiğ an top oyunu.	Atla oynanan top oyunu.
143	nücüm (E)	Yultuzlar toğ risidiki ilim.	Yıldızlarla ilgili bilim dalı.
144	kök ayuq	Türkmen çoñliriğ a bérilgen ünvan.	Türkmen büyüklerine verilen unvan.
145	itik (K. U)	Çilişka tēgişlik iş.	Yapmaya değer iş.
146	hendise (E)	Geometiriye.	Geometri.
147	tadu (K. U)	Bu yerde tebiet, mitez, zât meniside.	Burada tabiat, karakter, şahıs anlamında.
148	indişçi (K. U)	İçimlik bêşi, yeni içimlik işlerini başkuğ uçı, şarâpdâr.	İçkici başı, yani içme işlerini yöneten kişi, şarap sorumlusu.
149	ögüz (K. U)	Deryâ.	Deniz.
150	ögüp (K. U)	Mahtap.	Övüp.
151	pâni (E)	Ötüp kêtidiğ an dünyâ, dimekçi.	Geçip giden dünya, demektir.
152		Dünyâ işliridin köñlini üzdi, dimekçi.	Dünya işlerinden gönlünü çekti, demektir.
153	ağı (K. U)	Sêhi, mert.	Sahi, mert.
154	oti (K. U)	Dorisi.	İlacı.
155	kent (K. U)	Şehir, yurt.	Şehir, yurt.
156	macâz	Métafora, sözniñ köçme menide işlitişi. Bu yerde “esli özi emes” dimekçi.	Mecaz, kelimenin başka anlamda kullanılışı. Burada “aslı-özü değil” demektir.
157	qara zeñgi	Hebeşlerniñ yüzidek qara âsmân, dimekçi.	Habeşlilerin yüzü gibi kara gökyüzü, demektir.

Turkish Studies

158	üstem (K. U)	Altun-kümüştin işlengen iger-cabduq.	Altın ve gümüşten yapılan eyer takımı.
159	çigil	Türki kebililerin biri.	Türk boylarından biri.
160		Âdem atini dimekçi.	Âdem adını demektedir.
161	abdâl (E)	Teriket ehli, derviş.	Tarikat ehli, derviş.
162	ağ (K. U)	Tor.	Ağ.
163		Dēniz yaki tuzluq köl suliridek dimekçi.	Deniz veya tuzlu göl suları gibi demektedir.
164	tüzüm (K. U)	İsil tebietligim.	Asıl huyum.
165	köçütçi (K. U)	Köçtürgüçi, köçürüp mañg uçi.	Göçtüren, göçürüp yürüten.
166	sita (K. U)	Bu yerde nur neyzisi meniside işlitilgen. Şair künniñ özini qalkaᅇ a, uniñ çëçilip çikқан nurini neyzige oᅇşitidu.	Burada ışık mızrağı anlamında kullanılmıştır. Şair günün özünü kalkana, açılıp ortaya çıkan ışığını mızrağa benzetmektedir.
167	erdeni	(Sanskiritçe) Ünçe; gevher.	(Sanskritçe) İnci; cevher.
168	İnanç Beg (K. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
169	Çagri Beg (K. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
170	Tëgin Beg (K. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
171	Çavli Beg (K. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
172	yabgu (K. U)	ᅇlek içidin çikıp, ᅇakandin ikki derice töven turidiğ anlağ a bëriliidiğ an ünvan.	Halkın içinden çıkıp, hakandan iki derece alta duranlara verilen unvan.
173	yuğruş (K. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
174	ᅇeyl (E)	Bir top leşker.	Bir grup asker.
175	on otağ (K. U)	On çadir başlikiğ i.	On çadır başkanlığı.
176	siğurçuk	Bir ᅇil kuş nāmi.	Bir tür kuş adı.
177	kaç	Ĝazniñ bir ᅇili.	Gazın bir çeşidi.
178	yuğak	Ĝazniñ bir ᅇili.	Gazın bir çeşidi.
179	kiya yañkusi (K. U)	Āvāzniñ taққа uruluşidin çikidiğ an eks, sadā.	Sesin dağa çarpmasıyla çıkan aks, seda.
180		İslām şeriitide	İslam şeriatında bir

Turkish Studies

		birevniñ ğ eyvitini kiliş uniñ göşini yiyiş bilen teñ diyilidu. Şair bu yerde kişiniñ ğ eyvitini kılma, dimekçi.	kimsenin ğybetini yapmak onun etini yemeye denk olarak bilinir. Şair burada kimsenin ğybetini yapma, demektedir.
181	tez'if	İkki kâtlâş, kâtlima.	İkiye katlama, katlayış.
182	tensif (E)	Kémeytiş, éliš.	Azaltış, alış.
183	cezir (E)	Yiltiz tēpiş.	Kök-soy.
184	cem-i tefriķ (E)	Ķoşuş-ayriş.	Toplama-ayırma.
185	misāhet (E)	Yer meydani.	Alan, meydan.
186	Oķlidis	Ķedimķi Yunan hēkimliridin biri.	Eski Yunan hekimlerinden biri.
187	tēgin (Ķ. U)	Şāhzāde.	Şehzade.
188		Bu misrādin meķset tiliñni yig dimekçi.	Bu mısradan amaç, dilini tut demektir.
189	fuka	Bir türlük şarāb.	Bir tür şarap.
190	būgü (Ķ. U)	Dāna, hēkim.	Bilge, hekim.
191		Şeddātni dimekçi.	Şeddat'ı kastetmektedir.
192		Nemrutni dimekçi.	Nemrut'u kastetmektedir.
193		Fir'unni dimekçi.	Firavun'u kastetmektedir.
194		Ķārunni dimekçi.	Karun'u kastetmektedir.
195		İskender Zülķerneynni dimekçi.	İskender Zülkarneyn'i kastetmektedir.
196		Musā Peyğ emberni dimekçi.	Musa Peygamberi kastetmektedir.
197		Süleymān Peyğ emberni dimekçi.	Süleyman Peygamberi kastetmektedir.
198		Eysā Peyğ emberni dimekçi.	İsa Peygamberi kastetmektedir.
199		Muhammet Peyğ emberni (s.a.v) dimekçi.	Muhammet Peygamberi (s.a.v) kastetmektedir.
200	ili erkini	İli rayonniñ çoñi, yurt başliĝ i.	İlin-bölgenin büyüğü, yurdun başı.
201	otun (Ķ. U)	Küstāh, ehmiyetsiz.	Edepsiz, önemsiz.
202	tüzüm (Ķ. U)	Pāk ķelblik kişim.	Temiz kalpli adamım.
203	çayan	(eķreb) Yultuz nāmi.	(akrep) Yıldız adı.
204	bōke yaki	Ķehriman, cesur,	Kahraman, cesur,

Turkish Studies

	büge (K. U)	batur.	yiğit.
205	şer (E)	Yamanlık.	Kötülük.
206	soğun (K. U)	Tağ tükisi.	Dağ tekesi.
207	heşem (E)	Seltenet dağ duğ iliri.	Saltanat şenlikleri.
208	üni	Şöhriti.	Şöhreti.
209	yira (K. U)	Yıraqlaş (buyruk pèil).	Uzaklaş (emir fiili).
210		Bu cāyda Nemrut veşesige işāret kīlidu.	Burada Nemrut olayına işāret etmektedir.
211	terep (E)	Hoşallık, neş'e, hozur.	Sevinç, neşe, huzur.
212	me'yüp (E)	Kusurluk, eyiplik.	Kusurlu, ayıplı.
213	kesep (E)	Hindistān şāyisi.	Hindistan ipeği.
214	tüzi rūmi (E)	Rüm (Vizantiye) kimhapliri.	Rum (Vizantiye) paltoları.
215	kevel tazi (P)	Yügrük Erep eti.	Rahvan Arap atı.
216	böktel (K. U)	Bir hil çiraylık at.	Bir tür güzel at.
217	arğun (K. U)	Yava at bilen nesillengen ağı imak.	Yabani at ile çoğalan soylu bir at türü.
218	tétir (K. U)	Hiñgāñ, çiş i töge.	Dişini gösteren, diş i deve.
219	kotuz (K. U)	Kotaz.	(zool.) Yak, Tibet öküzü.
220	ivin (K. U)	Kiyikniñ bir hili.	Geyiğin bir türü.
221	kurday, yoğay, toy, yügdik, todliç, kaç (K. U)	Kuşlarniñ nāmi.	Kuş adları.
222	hulki turi (K. U)	Kiliğ i soğ aq, tètiksiz.	Tavrı soğuk, tatsız.
223	ayār (E)	Altun-kümüş pulniñ sapliğ i.	Altın, gümüş ve paranın değeri.
224	öçün	Öçlük.	Düşmanlık.
225	karakuş	Müştiri (yupitir) yultuzini dimekçi.	Müşteri (Jüpiter) yıldızını kastetmektedir.
226	yildirinç, ayğir, irintir (K. U)	Yultuz nāmliri.	Yıldız adları.
227	mezāmīr (E)	Süre ebri.	Zebur sureleri.
228	sart	Bu yerde sevdiger meniside.	Burada sevdalı anlamında.
229	yanutluk kişi (K. U)	Yaşsilikça yaşsilik yandurğ uçi kişi.	İyiliğe iyilikle karşılık veren kişi.

Turkish Studies

230	tazi tayi	Nesillik Erep eti.	Cins Arap atı.
231	ün çoği (K. U)	ĖevĖ ā kılamak.	Kavga etmek.
232	tañuĖ (K. U)	Zülüm, eziş-eziliş.	Zülüm, ezme-ezilme.
233	bulĖanuĖ (K. U)	ĖalaymıĖanĖilik, isyān, topilañ.	Kargaşa, isyan, ayaklanma.
234	kürküm öĖit	ÜĖütülg an (küküm talĖan kıling an) nerseler.	ÖĖütülen (toz-duman edilen) nesnelere.
235	etçi (K. U)	Māl soyĖ uĖi yaki göş satĖuĖi, Ėassāp. Bu yerde “Ezrāil” demekçi.	Hayvan kesen veya et satan kimse, kasap. Burada “Azrail” anlamında.
236	otun (K. U)	Cāhil, küstāh, pes, rezil.	Cahil, terbiyesiz, alĖak, rezil.
237	yuluğ (K. U)	Fidiye, yeni dinī etiĖāt boyıÇe, Ėünālarnıñ kāpāriti üĖün birer nersini Ėurbān kılamak.	Fidyeye, yani dini inanca göre Ėünahların kefareti için birer nesneyi kurban etmek.
238	begi (K. U)	Müstehkem, saĖ lam, bek, puĖta (kişi).	Sıkı, sağlam, berk, esaslı (kişi).
239	yul (K. U)	BulaĖ.	Pınar.
240	ĖaraĖuş	Müşteri (yupitir) yultuzidin kināye.	Müşteri (Jüpiter) yıldızından kināye.
241	yitiken	Ėoñ ēyiĖ yaki yette ĖaraĖçi yultuzi.	Büyükayı veya yedi haydut yıldızı.
242	yildirik	Ėoñ pisā yultuzi.	Büyük Pisa yıldızı.
243	ayĖir	Sirios yultuzi.	Sirius yıldızı.
244	ērentir	Müşteri yultuzi.	Müşteri yıldızı.
245	virdin (E)	Belgilik ĖaĖ larda oĖulidiĖ an bir Ėil duā.	Belli zamanlarda okunan bir tür dua.
246	amul (K. U)	Temkin, vezmin, ēĖ ir-bēsiĖ.	Temkin, ağır, temkinli.
247	yanut (K. U)	Cavāb.	Cevap.
248	Ėumaru (K. U)	Vesiyet, nesihet, mirās, bu yerde OdĖ urmişniñ ĖizmetĖisi meniside.	Vasiyet, nasihat, miras, burada OdĖurmuş’un ĖizmetĖisi anlamında.
249	öĖkidek (K. U)	MaĖtiĖ udek.	Övünmüş gibi.
250	saran (K. U)	PiĖsiĖ.	Cimri.
251	emir-mer’up (E)	YaĖşilikĖa buyrumaĖ.	İyiliğe ĖaĖırmak.
252	teñrilik	ĖudāĖüy.	Tanrılık.
253	ķilma üĖ	ÜĖinĖi bir yolni	ÜĖüncü bir yolu

Turkish Studies

		izdep yürme dimekçi.	izleyip yürüme demektir.
254	ķuluĝ (Ķ. U)	Ķulni yeni bendini dimekçi.	Kulu, yani bendeyi kastetmektedir.
255	ĝopur (E)	Epu ķilĝ uçı.	Affedici.
256	pelid (P)	Paskina nesre.	Kirli, çamurlu nesne.
257	iditim (Ķ. U)	Ötküzüvettim.	Geçiriverdim.
258	ķaçittim (Ķ. U)	Ķaçuruvettim.	Kaçırırverdim.
259	ayittim (Ķ. U)	Soridim, sorasturdum.	Sordum, soruşturdum.
260	kürettim (Ķ. U)	Ķoldin çıķirivettim.	Elden çıkarırverdim.
261	kisrā	İran şāhliriniñ ünväni.	İran şahlarının unvanı.
262	ķeyser	Rüm şāhliriniñ ünväni.	Rum şahlarının unvanı.
263	heyder	Hezriti Ēliniñ leķimi.	Hazreti Ali'nin lakabı.
264	basittim (Ķ. U)	Basturdum.	Bastırdım.
265	soĝun	Tag öçkisi.	Dağ keçisi.
266	ura	Retlep.	Düzenleyip.
267	yora	Yorutup, izāhlap.	Aydınlatıp, izah edip.
268		Hicriye töt ⁵ yüz atmiş ikinci yılı.	Hicri dört yüz altmış ikinci yıl.
269	cān süre (Ķ. U)	Cān bilen tirişip.	Canla başla çabalayıp.
270	arķara (Ķ. U)	Arķida.	Arkada.
271	odĝura (Ķ. U)	Oyĝ itip.	Uyandırıp.
272	turĝura (Ķ. U)	Behrimen ķilip.	Kazançlı kılıp.
273	ertüre	Ulaşturup.	Ulaştırıp.

Sonuç

1984 yılında Sincan Uygur özerk bölgesinde Milletler Neşriyatı'na basılan Kutadgu Bilig'in Yeni Uygurca çevirisinin sonunda bulunan bu sözlükte "İzahatlar" başlığı altında 273 adet açıklama yer almaktadır. Bunlardan 244 tanesi için madde başı, yani açıklanacak kavram veya kelime kullanılmışken; 29 tanesi için madde başı kullanılmamış, üstelik herhangi bir dipnot da gösterilmemiştir.⁶

⁵ Asıl metinde "töt" olarak geçmektedir.

⁶ Madde başı kullanılmayanlar sırasıyla "18,19, 22, 27, 32, 40, 49, 63, 69, 84, 128, 130, 135, 152, 160, 163, 180, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 210, 268" numaralı açıklamalardır.

Bunun yanında, sözlükte çeşitli kısaltmalar kullanılarak bazı kelimelerin kökenine dair bilgiler verilmiştir. Bu kısaltmaların başında “K.U” (Kutadgu Bilig-Uygurca) gelmektedir. Diğer kısaltmalar ise “E” (Arapça) ve “P” (Farsça) şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca, bir yandan Sanskritçe⁷ kökenli kelimeler için “Sanskritçe” açıklaması verilirken bir yandan da bazı kelimelerin Kumul⁸ şivesinde ne şekilde kullanıldıkları gösterilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak toplum ve devlet yaşamının düzgün gitmesine yarayacak bilgi ve öğütlerin yanı sıra erdem ve mutluluk kavramlarının işlendiği (Aksan, 2003: 40) Kutadgu Bilig’in çağdaş Türk lehçelerindeki çevirileri, özellikle de Yeni Uygurca çevirisi, gerek Türkiye Türkçesi gerekse diğer Türk lehçeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu eserler “Türk dünyasının kültür münasebetlerini kuvvetlendiren ve onları birbirine bağlayan” (Kaşgarlı, 1998: XII) önemli dil yadigârlarıdır. “Türkiye’ye en uzakta bulunan Türk topluluklarından biri Uygurlardır; ama bu topluluk diliyle, diniyle, gelenek ve görenekleriyle Türkiye Türklerine öylesine yakındır ki, Türkiye Türklerinin yitirmeye başladığı bazı önemli özellikler Uygur Türklerinin hayatında hâlâ yaşamaktadır” (a.g.e., XI).

Çeviri Yazı İşaretleri:

ā	: uzun a ünlüsü
é	: kapalı e ünlüsü
ğ	: arka damak g sesi
h	: hırıltılı h sesi
î	: uzun i ünlüsü
ķ	: arka damak k sesi
ñ	: nazal n sesi
ū	: uzun u ünlüsü

Kısaltmalar:

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
bk.	: bakınız
çev.	: çeviren
E	: Arapça
K.	: Kutadgu Bilig

⁷ Sanskritçe kökenli kelimeler 99 ve 167. maddelerde yer almaktadır.

⁸ Doğu Türkistan’ın doğu bölgesinde yer alan ve meşhur İpek Yolu’nu Doğu Türkistan üzerinden Batı Asya, Avrupa ve Güney Asya ülkelerine bağlayan Kumul, eskiden beri Türk dünyasının doğu kapısı olarak bilinmektedir. Bu bölge medeniyet tarihinde Batı ile Doğu ilişkilerinde çok önemli rol oynamıştır (bk. Emet, 162: 1997). *Kumul* kelimesinin etimolojisi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir; bunlardan biri kelimenin “*kamili, kemmul, künmuli*” gibi sözcüklerin fonetik değişiminden ortaya çıktığı yönündedir (a.g.m.,163). Başka bir kaynakta ise “Kumul” kelimesinin “kımıl” sözünden geldiği öne sürülmektedir (bk. Morgül, 27.11.2006 tarihli yazısı). Bilim adamları Ongi Yazıtı’nda geçen ve bazı harfleri tam olmayan bu yer adını çok değişik biçimlerde okumuşlardır: *kamuk / kamul / komul* (bk. Aydın, 2012: 98). Sözlükte “Kumul” kelimesi 59, 69 ve 114. maddelerde geçmektedir.

P	: Farsça
TDK	: Türk Dil Kurumu
U	: Uygurca
vd.	: ve diğerleri
zool.	: Zooloji

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan, Türkiye Türkçesinin Dünü-Bugünü-Yarını, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.
- ALKAYIŞ M. Fatih, Ziya Samediy'in Örük Gülligen Çağda Hikâyesinde Aktarma Meseleleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.
- ARAT Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig I, Metin, TDK Yayınları, Ankara 1947.
- ARAT Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig II, Tercüme, TDK Yayınları, Ankara 1985.
- ARGUNŞAH Mustafa, YÜKSEKKAYA Gül den Sağol, TABAKLAR Özcan, Tarihî Türk Lehçeleri, Kesit Yayınları, İstanbul 2010.
- AYDIN Erhan, Eski Türk Yer Adları (Eski Türk Yazıtlarına Göre), 1.baskı, Kömen Yayınları, Konya 2012.
- BOZKURT Fuat, Türklerin Dili, 2.baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- BURAN Ahmet, ALKAYA Ercan, Çağdaş Türk Lehçeleri, 6.baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- DANKOFF Robert, Yûsuf Khâss Hâjib – Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) A Turca-Islamic Mirror of Princes, Chicago and London: The University of Chicago Press 1983.
- DEMİR Nurettin, YILMAZ Emine; Türk Dili El Kitabı, 1.baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2003.
- DİLAÇAR Agop, Kutadgu Bilig İncelemesi, TDK Yayınları, Ankara 1972.
- EMET Erkin, “Türklerin Ana Yurtlarından Biri Kumul (Hami) ve Kumul Kelimesinin Etimolojisi Hakkında”, Türk Dünyası 4, 162-165, 1997.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, 2.baskı, Ankara 1989.
- GÜLENSOY Tuncer, Türkçe El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- KAŞGARLI Sultan Mahmut, Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- KOMİSYON, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- KOMİSYON, Kutadgu Bilig, Şincan Uygur Aptonom Rayonluk İçtimai Penler Akadimisi Milletler Edebiyatı Tetkikat İnstitüti, Milletler Neşriyatı, Urumçi 1984.
- MORGÜL Mahiye, “Çin Uygur Şivesinde *Leylum Ley*”, 27.11.2006 tarihli Mersin Tercüman Gazetesi (www.mersintercuman.com).

NECİP Emir Necipoviç (Rusçadan çev. İklil KURBAN), Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 1995.

ÖLMEZ Mehmet, “Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri”, Türk Dilleri Araştırmaları, 14 (2004) :103-126.

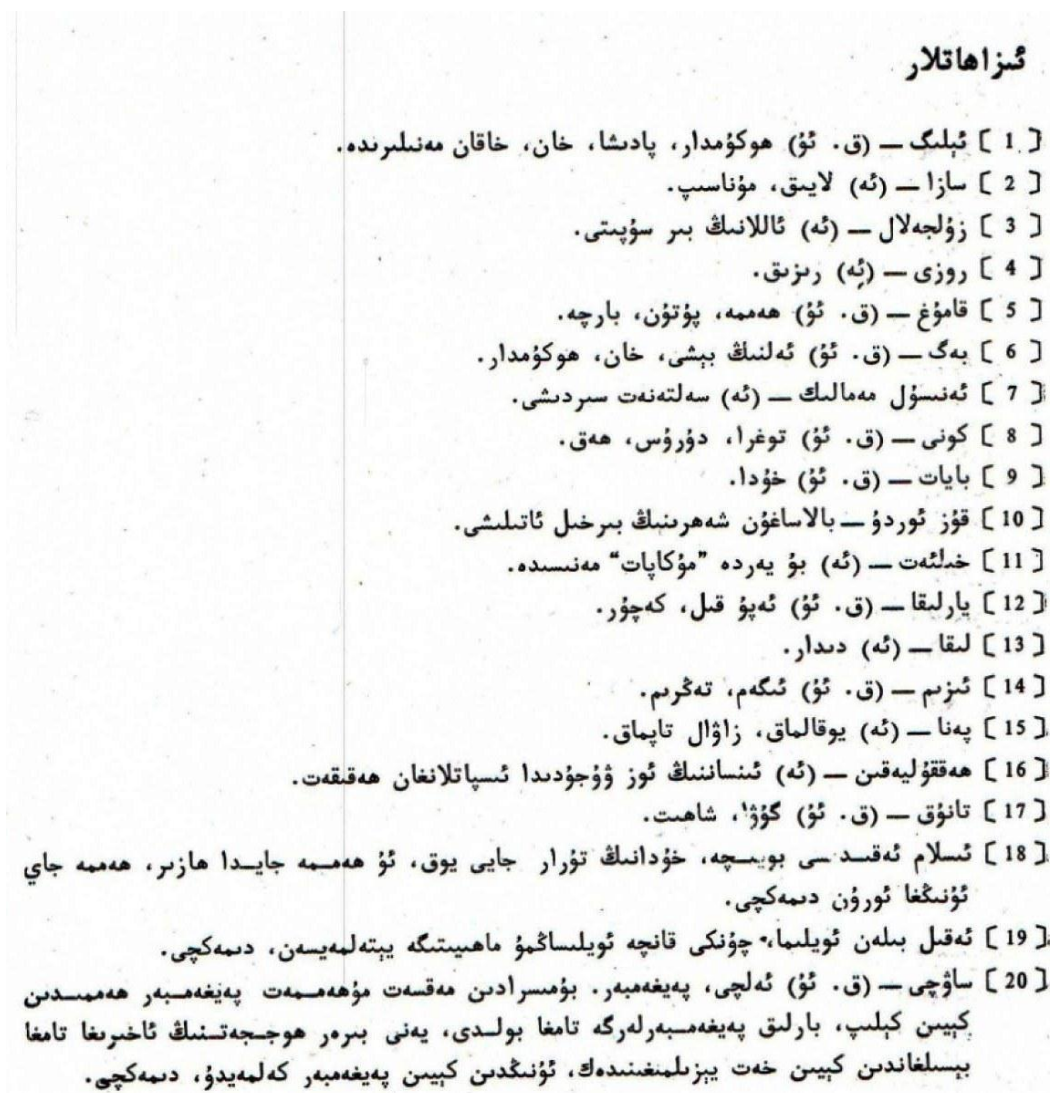
ÖZTÜRK Rıdvan, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK Yayınları, Ankara 1997.

ÖZTÜRK Rıdvan, Yeni Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara 1994.

PARLATIR İsmail, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, 2.baskı, Yargı Yayınevi, Ankara 2009.

TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK Yayınları, Ankara 2005.

EKLER

- [21] پَارۇق — (ئە) ھەق بىلەن ناھەقنى ئايرىشتا بەك ماھىر، ئادىل دىگەن مەنىدە بولۇپ، ئومىرگە بېرىلگەن لەقەم ئىدى.
- [22] پەيغەمبەرنىڭ شەرىئىتىنى خەلققە چۈشەندۈردى، دىمەكچى.
- [23] كوك — (ق. ئۇ) نېگىز، ئاساس، ئۇل.
- [24] توت تادۇ — (ق. ئۇ) ئوت، سۇ، ھاۋا، تۇپراقتىن ئىبارەت توت زات ياكى ماددا.
- [25] كافۇر — () ئاق، خۇشچۇراق ۋە تەبىئىي سوغاق بىر خىل دورا.
- [26] ئېسەن — (ق. ئۇ) شامال.
- [27] ئوتۇشتىكى مۇنەججىمىلەر ئاسماننى 12 بۇرجاق بولگەن، بۇنىڭ ئەرەبچە ئاتىلىشى: ھەمەل، سەۋر، جەۋزا، ئەسەد، سۇنبۇل، سەرەتان، مىزان، ئەقىرەپ، قەۋس، جەدى، دەلۋە، ھۇت؛ ئۇيغۇرچە ئاتىلىشى: قوزا، ئۇي، قوش كېزەك، يولۋاس، تىمىخ، بۇغداي بېشى، تارازا، چايان، ياچاق، ئوغلاق، سوغا، بېلىق. دىمەك بېلىق قىشنىڭ ئاخىرقى ئېيى، قوزا باھارنىڭ باشلانغۇچ ئېيى. شائىر بۇ يەردە "قىش كېتىپ باھار كەلدى" دىگەن ئوقۇمنى شائىرانە تىلدا "بېلىق قۇيرۇغىدىن قوزى بۇرۇنغا" دەپ كىنايە سەنئىتى بىلەن ئىپادىلىگەن.
- [28] يېپۇن — (ق. ئۇ) توق قىزىل رەڭ.
- [29] قىل — (ق. ئۇ) بىرخىل قۇش، "قىل قۇيرۇق" دەپمۇ ئاتىلىدۇ.
- [30] كوكشى — (ق. ئۇ) بىرخىل قۇش.
- [31] قاتقارا — (ق. ئۇ) قاقاخلىماق.
- [32] قارا قۇچقاچ ئۇچلۇق تۇمشۇغى بىلەن سايىردى، دىمەكچى.
- [33] سورى ئەبرى — (ئە) داۋۇت پەيغەمبەرنىڭ مۇقام بىلەن ئوقۇغان زابۇر سۇرىلىرى.
- [34] ئاس — (ق. ئۇ) سەۋسەر.
- [35] مۇئىن — (ئە) تۇۋرۇك، ھامى، تايانچ.
- [36] ئورك — (ق. ئۇ) چۈلۈۋر.
- [37] رايى ھىندى — بىرخىل قۇشنىڭ نامى.
- [38] قەيسەرى — بىرخىل قۇشنىڭ نامى.
- [39] ئارمىغان — (ق. ئۇ) ھەدىيە، سوغات.
- [40] قىيامەتكىچە دىمەكچى. چۈنكى قىيامەت بولغاندا يەر مىستەك قىپ-قىزىل بولۇپ گىيا ئۈنەمسىش.
- [41] لوقمان يىلى — لوقماندەك ئۇزۇن ئومۇر كۆرسۈن، دىمەكچى.
- [42] يەزەك — (ق. ئۇ) خەۋەرچى؛ چارلىغۇچى.
- [43] سەكەنتىر — (ق. ئۇ) زۇھەل (ساتۇرىن). يۇلتۇزى.
- [44] ئوڭاي — (ق. ئۇ) مۇشتىرى (يۇپىتېر) يۇلتۇزى.
- [45] كۇرۇد — (ق. ئۇ) مېرىخ (مارس). يۇلتۇزى.
- [46] سەۋت — (ق. ئۇ) زوھرا، چولپان (ۋېنېرا). يۇلتۇزى.
- [47] ئارزۇ — (ق. ئۇ) ئاتارۇت (مېركۇرى). يۇلتۇزى.

Turkish Studies

- [48] يالچىق — (ق. ئۇ) ئاي.
- [49] ھەمەل، سەۋر، جەۋزا — باھار بۇرچى؛ ئەسەد، سەرەتان، سۇنبۇل — ياز بۇرچى؛ قەۋس، ميزان، ئەقرەپ — كۈز بۇرچى؛ جەدى، دەلۋە، ھۇت — قىش بۇرچى.
- [50] ئىلىگ — (ق. ئۇ) قول.
- [51] ياز — (ق. ئۇ) يەش (بۇيەق پېل).
- [52] پاساھەت — (ئە) روشەنلىك، سەنئەتلىك.
- [53] يالغۇق ياكى يالغۇق — قەدىمقى ئۇيغۇرچىدا "ئادەم" دىمەكتۇر. بۇ سوز "يېڭىل" (يېڭىلىق) سوزىدىن ئېلىنغانچقا، ئادەم يېڭىلىق، يەنى ئېزىپ، يېڭىلىپ تۇرىدىغان نەرسە، دىمەكچى.
- [54] ئەزىز — (ئە) بۇ يەردە نادىر، يەنى ئاز تېپىلىدىغان دىگەن مەنىدە.
- [55] ئىندى (ئىنمەك) — (ق. ئۇ) چۈشتى (چۈشمەك).
- [56] ئەزگۈلۈك — (ق. ئۇ) ياخشىلىق.
- [57] زاھەك — ئىراننىڭ "پىشادىيان" سۇلالىسىدىن زالىم شاھ ئىسمى.
- [58] پەرىدۇن — ئىراننىڭ "پىشادىيان" سۇلالىسىدىن ئادىل شاھ ئىسمى.
- [59] تۇرا — (ق. ئۇ) قورغان، قەلئە. بۇ سوز ھازىرمۇ قۇمۇل شىۋىسىدە "تۇر" شەكلىدە ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن، "پالگان تۇر"، "توۋەن تۇر" دىگەنگە ئوخشاشلار.
- [60] ئۇلۇگ — (ق. ئۇ) ئۇلۇش، نەسبە. ھەسە.
- [61] توڭا ئالپ ئەر — (ق. ئۇ) قەھرىمان ئەر-يىگىت.
- [62] نوشن راۋان — (نوشىراۋان) مىلادى 6-ئەسىردە ياشىغان ۋە ئادالەت بىلەن تونۇلغان ئىران شاھى.
- [63] ئىسلام ئەقىدىسى بويىچە، كىچىك بالىلار يەتتە ياشقا تولمىغىچە، ئۇلارنىڭ قىلمىشى پەرىشتىلەر تەرىپىدىن قەلەمگە ئىلىنمىس ئىشى. بۇ قىسرا شۇنىڭدىن ئىشارەتتۇر.
- [64] كىمىيا — (ئە) قەدىمقى كىشىلەر ماددىلارنى ئارىلاشتۇرۇپ مىسنى ئالتۇنغا ئايلاندۇرۇش مۇمكىن دەپ ئويلىغان ۋە بۇ ساھەدىكى ئىلىمنى "كىمىيا" دەپ ئاتىغان.
- [65] ئەش — (ق. ئۇ) يولداش، ھەمرا.
- [66] ياۋۇز — (ق. ئۇ) يامان، ۋەھشى.
- [67] قوغۇ — (ق. ئۇ) ئاققۇ.
- [68] ھەبىپ — (ئە) سويۇملۇك، دوست. بۇ يەردە مۇھەممەت پەيغەمبەرنى دىمەكچى.
- [69] بۇ پېىل قەدىمقى ئۇيغۇرچىدا "سۇچۇل" (سۇچۇلماق)، يەنى سالماق، يەشمەك (كىيىم كېچەكنى) مەنىسىدە بولۇپ، ھازىر قۇمۇل شىۋىسىدە "چۇچۇل" (چۇچۇلماق) شەكلىدە ساقلىنىپ قالغان.
- [70] ئوڭاي — (ق. ئۇ) مۇلايىم، سىلىق، يۇمشاق.
- [71] قۇت — (ق. ئۇ) بەخت-دەۋلەت، سائادەت؛ مۇبارەك.
- [72] ئىتىندى ئىتىك — (ق. ئۇ) بېرىشقا تەييارلاندى. دىمەكچى.
- [73] ئېچىنسۇن — بۇ يەردە خەير-ئېھسان قىلىش مەنىسىدە.
- [74] مۇن — (ق. ئۇ) قۇسۇر، كەمچىلىك.

Turkish Studies

- [75] ئەردەم — (ق. ئۇ) پەزىلەت.
- [76] تۇزۇن — (ق. ئۇ) تۇزۇك، ياخشى، ئىسىل.
- [77] قۇر — (ق. ئۇ) كەمەر، بەلۋاغ.
- [78] قىز — (ق. ئۇ) ① قىس، كەم؛ ② قىز (قىزبالا).
- [79] تاپۇغ — (ق. ئۇ) خىزمەت.
- [80] شاشماق — ئالدىرىماق، ئالدىراخغۇلۇق قىلماق.
- [81] تاڭلىدىم — (ق. ئۇ) تاڭ قالدىم، ھەيران قالدىم.
- [82] قوزى — (ق. ئۇ) ئامراق، سويۇملۇك دىگەن مەنىلەردە.
- [83] باغ — بىرەر نەرسىنى باغلايدىغان باغ.
- [84] قەدىمقى مۇنەججىمىلەر كىشىلەرنىڭ تەلىپىنى يۇلتۇزلارغا قاراپ ئايرىيتتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئاي بەخت — سائادەت يۇلتۇزى قاتارىغا كىرەتتى. شائىر بۇ بىيىتتە ئەنە شۇ پىكىرنى ئىيتىماقچى.
- [85] مۇنقىلىپ — (ئە) يوتكىلىپ، ئايلىنىپ تۇرغۇچى، تۇراقسىز.
- [86] ئۇراغۇن — ھىندىستاندىن چىقىدىغان بىرخىل ئاچچىق (زەھەرلىك) ئوسۇملۇك.
- [87] قۇرۇم — (ق. ئۇ) قورام تاش.
- [88] سابىت — (ئە) تۇرغۇن، قىمىرلىماس.
- [89] كۈچۈن — (ق. ئۇ) كۈچۈنۈپ.
- [90] ئىلا ئاتلىغى — ئىلى (ۋىلايىتى) دە ئات چىقارغان مەشھۇر شەخس، دىمەكچى.
- [91] قۇتۇن — (ق. ئۇ) بەختلىك.
- [92] ئاغى — (ق. ئۇ) ئالتۇن ۋە كۈمۈش قوشۇپ ئىشلەنگەن بىرخىل يىپەك رەخت؛ قىممەتلىك ماللار بىلەن تولغان غەزەنە.
- [93] چۈز — (خەنزۇچە) جۇڭگودىن چىقىدىغان بىرخىل رەڭدار تاۋار.
- [94] ئوگ — (ق. ئۇ) ئەقىل، ئىدراك.
- [95] ئاجۇن — (ق. ئۇ) دۇنيا، جاھان.
- [96] ياي — (ق. ئۇ) ياز (پەسىل).
- [97] تەرياك — (ئە) زەھەرنى قايتۇرۇش دورىسى.
- [98] شەلسە — (ئە) بىرخىل دورا، يەنى مۇمىيا.
- [99] ماترىدۇس — (سانسكىرىتچە) بىر تۇرلۇك دورا.
- [100] باتىق — (ق. ئۇ) چوڭقۇرلۇق، ئوي يەر.
- [101] تاتىق — (ق. ئۇ) تاتلىق، لەززەت.
- [102] پىدا — (ئە) بۇ يەردە "پىدىيە" يەنى بەدەل مەنىسىدە.
- [103] يۇرۇڭلۇك — يۇرۇپ تۇرغان، مېڭىپ تۇرغان.
- [104] ئوت — ئەم — (ق. ئۇ) دورا — داۋا.
- [105] ياۋا — بۇ يەردە بەڭۋاش مەنىسىدە.
- [106] ئىز — (ئە) ئىززەت.

Turkish Studies

- [107] مۇن — (ق. ئۇ) بۇ يەردە دەسمايە مەنسىدە.
- [108] يارىن — (ق. ئۇ) تاغنا، ئاخىرەت.
- [109] نەك — (ق. ئۇ) نەرسە، مال - مۈلۈك.
- [110] قونۇم — (ق. ئۇ) ئەسلىدە يۇرت ياكى قونالغۇ مەنسىدە، بۇ يەردە شائىر "مەخلۇقات" مەنسىدە ئىشلەتكەن.
- [111] تۇشۇن — (ق. ئۇ) قونالغۇ، چۈشكۈن، ئوتەك.
- [112] ساقىن — (ق. ئۇ) ساقلانماق، ھۇشيار بولماق.
- [113] ئوكۇش — (ق. ئۇ) تولا، كوپ، جىق.
- [114] ئالۇن — (ق. ئۇ) قۇمۇل شىۋىسى) سەراپ، ۋىلۋىل، ئېزىتقۇ.
- [115] ئوكسۇز — (ق. ئۇ) باشپاناسىز.
- [116] تۇرۇق — (ق. ئۇ) ئورۇن، تۇرار جاي.
- [117] تولۇم — (ق. ئۇ) قورال - ياراق.
- [118] تىتىك — بۇ يەردە ئالىم مەنسىدە..
- [119] ئاسىغ — (ق. ئۇ) پايدا، مەنپەئەت.
- [120] مۇمتاز — (ق. ئۇ) تاللانغان، خىل.
- [121] ئۇنى — ئوگدۈلمىشىنى: دىمەكچى
- [122] ياغما — تۈركى قەبىلىلەرنىڭ بىرى.
- [123] يۇلۇغ — (ق. ئۇ) پىدا.
- [124] توغى — تۇمان، توزاڭ.
- [125] ئاتا — (ئە) بېرىلگەن، ئېھسان قىلىنغان.
- [126] ئەر بۇزى — (ق. ئۇ) ئەرلەرنىڭ ئەرەنى، جەسۇرى؛ سېرىيە يىلۋىزى.
- [127] ساۋاپ — (ئە) بۇ يەردە توغرا، دەل دىگەن مەنىدە.
- [128] "ل" ھەرىپى ئەرەپچىدە "لام" دەپ ئوقۇلىدۇ. شائىر بۇ يەردە كونا ئىملا قائىدىسى بويىچە "بىلىك" سوزىنىڭ "بىلك" شەكلىدە، بەگ "سوزىنىڭ" "بىك" شەكلىدە يېزىلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، "بىلك" سوزىدىن "ل" كەتسە، "بىك" قالىدۇ، يەنى بەگ ئېتى بىلىم بىلەن باغلىقتۇر، بەگلەر بىلىم - لىك بولۇشى لازىم، دىمەكچى.
- [129] ئوتۇكەن — كوك تۈركلەرنىڭ ئورخۇن ۋادىسىدىكى مۇقەددەس ئانا ۋەتىنى.
- [130] شائىر بۇ ئىككى بىيىتتە شېرىيەتتىكى تۇيۇق سەنئىتىدىن ئۈستۈلۈك بىلەن پايدىلانغان. چۈنكى قەدىمقى ئۇيغۇرچىدا "ئوگ" سوزى بىرىنچى، ئەقىل - ئىدراك؛ ئىككىنچى، ماختاش - مەدھىيەلەش؛ ئۈچىنچى، چوڭ دىگەن مەنىلەردە ئىشلىتىلگەن.
- [131] ئوگە — (ق. ئۇ) ئاقىل؛ مۇشاۋىر.
- [132] گەنج — (پ) غەزەنە، بايلىق.
- [133] بودۇن — (ق. ئۇ) خەلق.
- [134] يازۇق — (ق. ئۇ) گۇنا.

Turkish Studies

- [135] ئىسلام دىنى ئېتىقادى بويىچە، خۇدا ئالەمنى يارىتىشتىن ئىلگىرى بىر تاختا بىلەن قەلەمنى يارىتىپ، ھەممە ئىشنى ھىساپلاپ، ھىلقى قەلەم بىلەن تاختىغا يازغان ۋە داۋاملىق يازىدۇ. بۇ تاختا لەۋھى مەھفۇز (ساقلىغۇچى تاختا) دىيىلىدۇ. شائىر بۇ بېيىتتە شۇنى دىمەكچى.
- [136] قونۇق (قوناق) — (ق. ئۇ) قونۇچى، مېھمان.
- [137] تۇتغاق — (ق. ئۇ) دۇشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى.
- [138] يۇرتۇغ — (ق. ئۇ) مۇھاپىزەتچى قىسىم.
- [139] تىل — خەۋەر؛ ئەسىر مەنىسىدە.
- [140] قۇچاق — (ق. ئۇ) ئىچى بوش، كاۋاك.
- [141] نەك — (ق. ئۇ) نەرسە.
- [142] چەۋگەن — (ق. ئۇ) ئاتلىق ئوينىلىدىغان توپ ئويۇنى.
- [143] نۇجۇم — (ئە) يۇلتۇزلار توغرىسىدىكى ئىلىم.
- [144] كوك ئايۇق — تۈركمەن چوڭلىرىغا بېرىلگەن ئۇنۋان.
- [145] ئىتىك — (ق. ئۇ) قىلىشقا تېگىشلىك ئىش.
- [146] ھەندىسە — (ئە) گېومېتىرىيە.
- [147] تادۇ — (ق. ئۇ) بۇ يەردە تەبەت، مەجەز، زات مەنىسىدە.
- [148] ئىددىشى — (ق. ئۇ) ئىچىملىك بېشى، يەنى ئىچىملىك ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى، شاراپدار.
- [149] ئوگۇز — (ق. ئۇ) دەريا.
- [150] ئوگۇپ — (ق. ئۇ) ماختاپ.
- [151] پانى — (ئە) ئوتۇپ كېتىدىغان دۇنيا، دىمەكچى.
- [152] دۇنيا ئىشلىرىدىن كوڭلىنى ئۇزدى، دىمەكچى.
- [153] ئاغي — (ق. ئۇ) سېخى، مەرت.
- [154] ئوتى — (ق. ئۇ) دورىسى.
- [155] كەنت — (ق. ئۇ) شەھەر، يۇرت.
- [156] ماجاز — مېتافورا، سۆزنىڭ كۆچمە مەنىدە ئىشلىتىلىشى. بۇ يەردە "ئەسلى ئوزى ئەمەس" دىمەكچى.
- [157] قارا زەڭگى — ھەبەشلەرنىڭ يۈزىدەك قارا ئاسمان، دىمەكچى.
- [158] ئۈستەم — (ق. ئۇ) ئالتۇن - كۈمۈشتىن ئىشلەنگەن ئىگەر - جابدۇق.
- [159] چىگىل — تۈركى قەبىلىلەرنىڭ بىرى.
- [160] ئادەم ئاتىنى دىمەكچى.
- [161] ئابدال — (ئە) تەرىقەت ئەھلى، دەرۋىش.
- [162] ئاغ — (ق. ئۇ) تور.
- [163] دېڭىز ياكى تۈزلۈك كول سۇلىرىدەك دىمەكچى.
- [164] تۈزۈم — (ق. ئۇ) ئىسىل تەبەتلىگىم.

Turkish Studies

- [165] كۆچۈتچى — (ق. ئۇ) كۆچتۇرگۈچى، كۆچۈرۈپ ماڭغۇچى.
- [166] ستا — (ق. ئۇ) بۇ يەردە نۇر نەيزسى مەنسىدە ئىشلىتىلگەن. شائىر كۆننىڭ ئوزىنى قالدانغا، ئۇنىڭ چېچىلىپ چىققان نۇرىنى نەيزىگە ئوخشتىدۇ.
- [167] ئەردەنى — (سانسكرىتچە) ئۇنچە؛ گوهر.
- [168] ئىنادىچ بەگ — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
- [169] چاغرى بەگ — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
- [170] تېكىن بەگ — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
- [171] چاۋلى بەگ — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
- [172] يابغۇ — (ق. ئۇ) خەلق ئىچىدىن چىقىپ، خاقاندىن ئىككى دەرىجە توۋەن تۇرىدىغانلارغا بېرىلەدىغان ئۇنۋان.
- [173] يۇغرۇش — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
- [174] خەيل — (ئە) بىر توپ لەشكەر.
- [175] ئون ئوتاغ — (ق، ئۇ) ئون چادىر باشلىقلىغى.
- [176] سغۇرچۇق — بىرخىل قۇش نامى.
- [177] قاق — غازنىڭ بىر خىلى.
- [178] يۇغاق — غازنىڭ بىر خىلى.
- [179] قىيا ياڭقۇسى — (ق. ئۇ) ئاۋازنىڭ تاققا ئۇرۇلۇشىدىن چىقىدىغان ئەكس سادا.
- [180] ئىسلام شەرىئىتىدە بىراۋنىڭ غەيۋىتىنى قىلىش ئۇنىڭ گوشنى يېيىش بىلەن تەڭ دىيىلىدۇ. شائىر بۇ يەردە كىشىنىڭ غەيۋىتىنى قىلما، دىمەكچى.
- [181] تەزىنى — (ئە) ئىككى قاتلاش، قاتلىما.
- [182] تەنسىق — (ئە) كېمەيتىش، ئېلىش.
- [183] جەزىر — (ئە) يىلتىز تېپىش.
- [184] جەمئى تەفرىق — (ئە) قوشۇش - ئايرىش.
- [185] مساهەت — (ئە) يەر مەيدانى.
- [186] ئوقلىدىس — قەدىمقى يۇنان ھېكىملىرىدىن بىرى.
- [187] تېگىن — (ق. ئۇ) شاھزادە.
- [188] بۇ مىسرادىن مەقسەت تىلىگىنى يىغ دىمەكچى.
- [189] فۇقا — بىر تۇرلۇك شاراپ.
- [190] بۇگۇ — (ق. ئۇ) دانا، ھېكىم.
- [191] شەدداتنى دىمەكچى.
- [192] نەمرۇتنى دىمەكچى.
- [193] فىرئۇننى دىمەكچى.
- [194] قارۇننى دىمەكچى.
- [195] ئىسكەندەر زۇلقەر نەيىننى دىمەكچى.

Turkish Studies

- [196] مۇسا پەيغەمبەرنى دىمەكچى .
- [197] سۇلايمان پەيغەمبەرنى دىمەكچى .
- [198] ئەيسا پەيغەمبەرنى دىمەكچى .
- [199] مۇھەممەت پەيغەمبەرنى دىمەكچى .
- [200] ئىلى ئەركىنى — ئىلى رايونىنىڭ چوڭى، يورت باشلىقى .
- [201] ئوتۇن — (ق. ئۇ) گۇستاخ؛ ئەھمىيەتسىز .
- [202] تۇزۇم — (ق. ئۇ) پاك قەلبلىك كىشى .
- [203] چايان — (ئەقرەپ) يۇلتۇز نامى .
- [204] بۈكە ياكى بۈگە — (ق. ئۇ) قەھرىمان، جەسۇر، باتۇر .
- [205] شەر — (ئە) يامانلىق .
- [206] سوغۇن — (ق. ئۇ) تاغ تېكىسى .
- [207] ھەشەم — (ئە) سەلتەنەت داغدۇغىلىرى .
- [208] ئۇنى — شوھرىتى .
- [209] يىرا — (ق. ئۇ) يىراقلاش (بۇيرۇق بېشىل) .
- [210] بۇ جايدا نەمرۇت ۋە قەسەگە ئىشارەت قىلىدۇ .
- [211] تەرەپ — (ئە) خوشاللىق، نەشئە، ھوزۇر .
- [212] مەئىۋەپ — (ئە) قۇسۇرلۇق، ئەيىپلىك .
- [213] قەسەپ — (ئە) ھىندىستان شايىسى .
- [214] تۈزى رۇمى — (ئە) رۇم (ۋىزانتىيە) كىمخاھلىرى .
- [215] كەۋەل تازى — (پ) يۇڭرۇك تەرەپ ئېتى .
- [216] بوكتەل — (ق. ئۇ) بىرخىل چىرايلىق ئات .
- [217] ئارغۇن — (ق. ئۇ) ياۋا ئات بىلەن نەسىللەنگەن ئارغىماق .
- [218] تېتىر — (ق. ئۇ) ھىڭگاڭ، چىشى توگە .
- [219] قوتۇز — (ق. ئۇ) قوتاز .
- [220] ئىۋىن — (ق. ئۇ) كىيىكنىڭ بىر خىلى .
- [221] قورداي، يوغاق، توي، يۈگدىك، تودلىچ، قاق — (ق. ئۇ) قۇشلارنىڭ نامى .
- [222] خۇلقى تۇرى — (ق. ئۇ) قىلغى سوغاق، تېتىقسىز .
- [223] ئايار — (ئە) ئالتۇن - كۈمۈش پۇلنىڭ ساپلىقى .
- [224] ئوچۇن — ئوچلۇك .
- [225] قاراقۇش — مۇشتىرى (يۇپىتىر) يۇلتۇزنى دىمەكچى .
- [226] يىلدىرىق، ئايغىر، ئىرىنتىر (ق. ئۇ) — يۇلتۇز ناملىرى .
- [227] مىزامىر — (ئە) سورە ئەبىرى .
- [228] سارت — بۇ يەردە سودىگەر مەنەسىدە .
- [229] يانۇتلۇق كىشى — (ق. ئۇ) ياخشىلىققا ياخشىلىق ياندۇرغۇچى كىشى .

Turkish Studies

- [230] تازى تاي — نەسللىك ئەرەپ ئېتى .
- [231] ئۇن چوغى — (ق. ئۇ) غەۋغا قىلماق .
- [232] تاڭقۇق — (ق. ئۇ) زۇلۇم، ئېزىش — ئېزىلىش .
- [233] بۇلغا نۇق — (ق. ئۇ) قالايمىقانچىلىق، ئىسيان، توپىلاڭ .
- [234] كۈركۈم ئوگت — ئۇگۈتۈلغان (كۈكۈم تالغان قىلىنغان) نەرسىلەر .
- [235] ئەتچى — (ق. ئۇ) مال سويغۇچى ياكى گوش ساتقۇچى، قاسساپ. بۇ يەردە "ئەزرائىل" دىمەكچى .
- [236] ئوتۇن — (ق. ئۇ) جاھىل، گۇستاخ، پەس، رەزىل .
- [237] يۇلۇغ — (ق. ئۇ) فىدىيە، يەنى دىنىي ئېتىقات بويىچە، گۇنالارنىڭ كاپارىتى ئۇچۇن بىرەر نەرسىنى قۇربان قىلماق .
- [238] بەكى — (ق. ئۇ) مۇستەھكەم، ساغلام، بەك، پۇختا (كشى) .
- [239] يۇل — (ق. ئۇ) بۇلاق .
- [240] قاراقۇش — مۇشتىرى (يۇپىتىرى) يۇلتۇزىدىن كىنايە .
- [241] يىتىكەن — چوڭ ئېيىق ياكى يەتتە قاراقچى يۇلتۇزى .
- [242] يىلدىرىق — چوڭ پىسا يۇلتۇزى .
- [243] ئايغىر — سىرىئوس يۇلتۇزى .
- [244] ئېرەنتىر — مۇشتىرى يۇلتۇزى .
- [245] ۋىردىن — (ئە) بەلگىلىك چاغلاردا ئوقۇلىدىغان بىرخىل دۇئا .
- [246] ئامۇل — (ق. ئۇ) تەمكىن، ۋەزىمىن، ئېغىر — بېسىق .
- [247] يانۇت — (ق. ئۇ) جاۋاپ .
- [248] قۇمارۇ — (ق. ئۇ) ۋەسىيەت، نەسەت، مىراس، بۇ يەردە ئودغۇرمىشنىڭ خىزمەتچىسى مەنىسىدە .
- [249] ئوگكىدەك — (ق. ئۇ) ماختىغۇدەك .
- [250] ساران — (ق. ئۇ) پىخسىق .
- [251] ئەمىر — مەرۇپ — (ئە) ياخشىلىققا بۇيرۇماق .
- [252] تەڭرىلىك — خۇداگوي .
- [253] قىلما ئۇچ — ئۇچىنچى بىر يولنى ئىزدەپ يۈرمە دىمەكچى .
- [254] قۇلۇغ — (ق. ئۇ) قۇلنى يەنى بەندىنى دىمەكچى .
- [255] غوپۇر — (ئە) ئەپۇ قىلغۇچى .
- [256] پەلىد — (پ) پاسكىنا نەرسە .
- [257] ئىدىتىم — (ق. ئۇ) ئوتكۇزۇۋەتتىم .
- [258] قاچىتىم — (ق. ئۇ) قاچۇرۇۋەتتىم .
- [259] ئايتتىم — (ق. ئۇ) سورىدىم، سوراشتۇردۇم .
- [260] كۈرەتتىم — (ق. ئۇ) قولدىن چىقىرىۋەتتىم .
- [261] كىسرا — ئىران شاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى .

Turkish Studies

- [262] قەيسەر — رۇم شاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى.
- [263] ھەيدەر — ھەزرىتى ئېلىنىڭ لەقىمى.
- [264] باستىم — (ق. ئۇ) باستۇردۇم.
- [265] سوغۇن — تاغ ئوچكىسى.
- [266] ئۇرا — رەتلەپ.
- [267] يورا — يورۇتۇپ، ئزاھلاپ.
- [268] ھىجرىيە توت يۇز ئاتىش ئىككىنچى يىلى.
- [269] جان سۇرە — (ق. ئۇ) جان بىلەن تىرىشىپ.
- [270] ئارقارا — (ق. ئۇ) ئارقىدا.
- [271] ئودغۇرا — (ق. ئۇ) ئويغىتىپ.
- [272] تۇرغۇرا — (ق. ئۇ) بەھرىمەن قىلىپ.
- [273] ئەر تورە — ئۇلاشتۇرۇپ.